

HET BLAUWGRASLAND VAN HET UNLÂN FAN JELSMa

Henk Jager

Grote delen van het Lage Midden van Fryslân waren vroeger bedekt met blauwgrasland. Tegenwoordig zijn hier nog maar enkele splinters van over en zijn deze karakteristieke vegetaties van vochtige, schrale hooilanden één van ons meest bedreigde vegetatietypes. In Fryslân zijn op enkele plekken nog blauwgraslanden te vinden. Daarvan is de 'Blaugârzen fan Eagmaryp' het grootste aaneengesloten blauwgraslandreservaat van Nederland en het 'Unlân fan Jelsma' het meest bijzondere. In deze bijdrage komen de unieke plantengemeenschappen van het Unlân fan Jelsma aan bod.

GEBIED EN WATERHUISHOUDING

Het Unlân fan Jelsma ligt bij het gehucht Goëngahuizen in het Zwettegebied in de Lage Midden van Fryslân. Het betreft een natuurterrein met ondiep uitgeveende petgaten dat al op de kaart van Schotanus (1702) als 'turfgroverij' werd vermeld. De niet vergraven legakkers zijn tijdens deze verving vrij breed gelaten. Het Unlân fan Jelsma is nu een natuurreservaat van circa 13 ha, dat wordt beheerd door It Fryske Gea. Het terrein heeft een klei-op-veenbodem en ligt in een winterpolder, met slootpeilen van 1,30 m beneden Nieuw Amsterdams Peil (NAP) in de zomer, tot 1,50 m beneden NAP in de winter. Centraal door het gebied loopt een brede tochtsloot, met een hoger streefpeil, namelijk van 1,00 m beneden NAP. Om verzakkingen van aangrenzende weg en woonerven tegen te gaan wordt dit hogere peil tevens in de bermloten gehandhaafd. De maaivelden van de legakkers liggen op circa 0,40 m beneden NAP. Binnen het natuurterrein stijgt het grondwaterpeil in de winter tot in de wortelzone en daalt het in de zomermaanden tot ongeveer 50 cm beneden het maaiveld.

Spaanse ruiters

Archief It Fryske Gea

Unlân fan Jelsma

Foto: Anton Huitema

De ondiepe petgaten zijn geheel verland en dichtgegroeid met Elzenbroek. Op de niet vergraven legakkers komt circa 4,5 ha blauwgrasland (*Cirsio dissecti-Molinietum*) voor.

BEHEER

Eind dertiger jaren werd dit terrein het belangrijkste reservaat voor blauwgrasland in Fryslân genoemd (Van der Kloot 1939). In 1957 heeft It Fryske Gea het gebied in beheer gekregen. Sindsdien worden de blauwgraslanden in augustus gehooit. Het hooi wordt nog door een boer gebruikt. De bosranden worden om de vijf jaar gekapt, zodat de legakkers niet te veel worden beschaduwd en hooiwinning mogelijk blijft. Gagelstruiken *Myrica gale* worden bij het kappen van de bosranden gespaard.

Het instandhouden van het blauwgrasland is altijd hoofddoel van het beheer gebleven, aangezien het om een zeer zeldzame plantengemeenschap gaat, die zelfs bijna volledig is verdwenen uit Nederland. Zo kwamen aan het einde van de 19^e eeuw nog tienduizenden hectaren blauwgrasland in Nederland voor, maar is dit areaal in de 20^e eeuw tot enkele tientallen hectaren geslonken.

De nog resterende blauwgraslanden zijn vele tientallen tot zelfs honderden jaren oud, waarbij het onduidelijk is wat voor plantengemeenschappen hieraan vooraf zijn gegaan. Op ontwaterde en zwaar bemeste gronden kan blauwgrasland zich niet herstellen. Alleen in natuurterreinen die nog aan de waterhuishoudkundige basisvoorwaarden voldoen en waarbij in de directe omgeving nog blauwgrasland aanwezig is, is er een kleine kans op herstel.

SOORTENSAMENSTELLING

Het blauwgrasland is een plantengemeenschap van onbemeste hooilanden, waarin het basenrijke grondwater periodiek tot aan het maaiveld stijgt. Kleine milieuverschillen hebben hun invloed op de soortensamenstelling. Zo worden in Nederland ook vier verschillende subsociaties onderscheiden (Zuidhof *et al.* 1996). Het blauwgrasland van het Unlân fan Jelsma wordt gekenmerkt door de soortencombinatie van Spaanse ruiters *Cirsium dissectum*, Blauwe zegge *Carex panicea* en Blonde zegge *C. hosteana*. Vanwege het frequente voorkomen van Borstelgras *Nardus stricta*, Tandjesgras *Danthonia decumbens*, Fijn schapegras

Festuca tenuifolia en Heideklauwtjesmos *Hypnum jutlandicum* is de gemeenschap tot de subassociatie met Borstelgras *nardetosum* te rekenen.

Zeggen en grassen vormen de hoofd-massa van dit type blauwgrasland. In het Unlân fan Jelsma zijn dit vooral Blauwe en Blonde zegge, Borstelgras, Pijpenstrootje *Molinia caerulea* en Tandjesgras. Van de tweezaadlobbigen zijn Spaanse ruiter en Blauwe knoop *Succisa pratensis* de enige die frequent aanwezig zijn. De bedekkingen van de moslaag zijn gering, maar de slaapmossen Gewoon haakmos *Rhytidiadelphus squarrosus*, Groot laddermos *Pseudoscleropodium purum* en Heideklauwtjesmos komen constant voor.

Tabel 1. Vegetatieopname blauwgrasland Unlân fan Jelsma uit 1995 door Chr. G. Van Leeuwen en wijlen J. Vlieger. (Verklaring: + = weinig individuen, bedekking < 5%, 1 = talrijk, < 5%, 2m = zeer talrijk, < 5%, en 4 = willekeurig, 50-75%)

Jaar	1955	Maximale hoogte kruidlaag	60 cm
Bedekking totaal	95 %	Gem. hoogte (hoge) kruidlaag	10 cm
Blauwe zegge	4	Pinksterbloem	+
Zomprus	2m	Wateraardbei	+
Geelgroene zegge	2m	Veenpluis	+
Spaanse ruiter	2m	Moeraswederik	+
Biezenknoppen	2m	Grote wederik	+
Pijpenstrootje	2m	Grote kattenstaart	+
Borstelgras	2m	Wilde gageel	+
Riet	2m	Egelboterbloem	+
Tandjesgras	2m	Grote ratelaar	+
Blonde zegge	1	Grauwe wilg	+
Moerasstruisgras	1	Rood zwenkgras s.l.	+
Gewoon reukgras	+		

VERGELIJKING MET HISTORISCHE GEGEVENS

De oudst bekende vegetatieopname van het Unlân fan Jelsma dateert van 1955 (zie tabel 1). Deze opname laat zien dat hier toen meer planten van moerassige omstandigheden in het blauwgrasland stonden, zoals Kattenstaart *Lythrum salicaria*, Moeraswederik *Lysimachia thyrsoiflora*, Wateraardbei *Potentilla palustris* en Zomprus *Juncus articulatus*. Ook blijkt uit deze opname dat Grote ratelaar *Rhinanthus angustifolius*, een plant die haar optimale waarde vindt in het Dotterbloem-verbond, destijds eveneens in dit blauwgrasland stond.

Blauwgraslanden zijn belangrijke reservaten voor bedreigde plantensoorten. Tabel 2 illustreert dit. Hierin staan alle in 1999 in het Unlân fan Jelsma aanwezige plantensoorten van de nieuwe Rode Lijst (Van der Meijden et al. 2000), zes in totaal. Uiterst belangrijk zijn Blonde zegge en de hier in 1980 ontdekte Knotszegge *Carex buxbaumii*.

In tabel 3 worden de resultaten van 12 opnamen uit 1980 vergeleken met de resultaten van evenzoveel opnamen uit 1999. Deze tabel laat een afname van de soortenrijkdom zien. Met name tweezaadlobbigen zijn achteruitgegaan. Het betreft graslandsoorten van de wat

voedselrijkere omstandigheden, waaronder Gewone brunel *Prunella vulgaris*, Grote ratelaar, Knoopkruid *Centaurea jacea*, Smalle weegbree *Plantago lanceolata* en de tevens van een zure omgeving afhankelijke Egelboterbloem *Ranunculus flammula*. Verder enkele soorten die optimaler gedijen in voedselrijke natte strooiselruigten, zoals Grote wederik *Lysimachia vulgaris*, Kattenstaart en Poelruit *Thalictrum flavum*. De voor blauwgrasland kenmerkende soorten zijn echter niet achteruitgegaan. In 1980 kwamen er gemiddeld 22 soorten vaatplanten in een blauwgraslandopname voor. In 1999 waren dit er gemiddeld nog maar 12 (inclusief mossen 15). Deze soortenverarming kan dus, zoals hierboven wordt uitgelegd, worden toegeschreven aan de toegenomen voedselarmoede of verschralling.

BEHEERSAANBEVELING

Blauwgraslanden zijn afhankelijk van verschraalde milieus, waarin een laag fosfaatgehalte een belangrijke groei-beperkende factor is. De mens hield het blauwgrasland in stand door afvoer van voedingsstoffen via het gemaaid gewas. De aldus onttrokken voedingsstoffen werden op 'natuurlijke' wijze weer aangevuld door boezemwater (laagveen) of kwel (zandgronden). Zonder

een noemenswaardige invloed van één van deze watertypen veranderen blauwgraslanden bij eenzelfde beheer uiteindelijk in heischrale graslanden met een (nog) geringere gewasopbrengst, uitsluitend gevoed door verzurend regenwater. Om de hooiopbrengst te verhogen werden verzuringgevoelige blauwgraslanden daarom vroeger incidenteel bemest met organisch materiaal. Heischrale graslanden waaraan blauwgraslanden zijn voorafgegaan vinden we tegenwoordig vooral in verdroogde laagveengebieden (met als gevolg regenwaterverzuring), waaronder in Fryslân in De Deelen, het Easterskar, de Kraanlannen en de Rottige Meenthe.

Ook in het Unlân fan Jelsma doet bovenstaande zich voor. Waarschijnlijk is het oorspronkelijke blauwgrasland (vermoedelijk de subassociatie met Melkeppe) hier door regenwaterverzuring al omstreeks 1955 veranderd in de subassociatie met Borstelgras. Deze subassociatie wordt namelijk gekarakteriseerd door een aantal heischrale soorten.

Bij een verdergaand verschrallingsbeheer dreigt ook het Unlân fan Jelsma over kortere of langere tijd te veranderen in minder zeldzaam heischraal grasland.

Herstel van het oorspronkelijke blauwgrasland (van voor 1955) door uitwendige beheersmaatregelen, zoals de aan-

Tabel 2. Rode-lijstsoorten vaatplanten blauwgrasland Unlân fan Jelsma 1999

Nederlandse naam	Unlân fan Jelsma, omvang groeiplaats	Aantal legakkers waarop soort voorkomt (n=23)	Nationale zeldzaamheid	Rode lijst	Wetenschappelijke naam
Blonde zegge	ca. 45.000 m ²	22	zeldzaam	Bedreigd	<i>Carex hostana</i>
Borstelgras	ca. 45.000 m ²	22	algemeen	Gevoelig	<i>Nardus stricta</i>
Draadzegge	ca. 50 m ²	8	vrij zeldzaam	Kwetsbaar	<i>Carex lasiocarpa</i>
Klokjesgentiaan	1 exemplaar	1	algemeen	Gevoelig	<i>Gentiana pneumonanthe</i>
Knotszegge	ca. 50 m ²	1	zeer zeldzaam	Gevoelig	<i>Carex buxbaumii</i>
Spaanse ruiter	ca. 45.000 m ²	23	zeldzaam	Kwetsbaar	<i>Cirsium dissectum</i>

Tabel 3. Vergelijkingstabel blauwgraslanden van het Unlân fan Jelsma uit 1980 (uit Hosper 1981) en 1999 (Jager). (Verklaring: Frequentieklassen (aantal opnamen met de soort gedeeld door het totale aantal opnamen) zijn: I = 1-20%, II = 21-40%, III = 41-60%, IV = 61-80% en V = 80-100%. Bedekkingklassen (aantal opnamen van een soort gedeeld door de opgetelde bedekking) zijn: * = 5-10%, ' = 10-20% en ''' = 20-40%. Overig: k = kensoort, d = differentiërende soort, o = overige soort van de klasse en b = begeleidende soort.)

Jaar	Aantal opnamen	1980	1999	
k	BLAUWGRASLAND			<i>CIRSIO DISSECTI-MOLINIETUM</i>
	Blonde zegge	V'	V''	<i>Carex hostiana</i>
	Blauwe zegge	V'	V'	<i>Carex panicea</i>
	Spaanse ruiter	V'	V'	<i>Cirsium dissectum</i>
	Kruising Blonde x Geelgroene zegge	III	V	<i>Carex x fulva</i>
d	Knotszegge		I'	<i>Carex buxbaumii</i>
k	VERBOND VAN BIEZENKNOPPEN EN PIJPENSTROOTJE			<i>JUNCO-MOLINIO</i>
	Blauwe knoop	IV	IV	<i>Succisa pratensis</i>
d	Pijpenstrootje	V'	V'	<i>Molinia caerulea</i>
	Moerasstruisgras	V	IV	<i>Agrostis canina</i>
	Tormentil	III	I	<i>Potentilla erecta</i>
	Klokjesgentiaan	I		<i>Gentiana pneumonanthe</i>
k	PIJPENSTROOTJE-ORDE			<i>MOLINIETALIA</i>
	Biezenknoppen	II*	I	<i>Juncus conglomeratus</i>
	Dichtbloemige veldbies	I		<i>Luzula multiflora ssp. multiflora</i>
d	Grote wederik	IV	III	<i>Lysimachia vulgaris</i>
	Gewoon puntmos		III	<i>Calliergonella cuspidata</i>
k	KLASSE DER MATIG VOEDSELRIJKE GRASLANDEN			<i>MOLINIO-ARRHENATHERETEA</i>
	Gewoon haakmos		V	<i>Rhynchospora squarrosa</i>
	Knoopkruid	IV	I	<i>Centaurea jacea</i>
	Gewone brunel	III		<i>Prunella vulgaris</i>
	Gestreepte witbol	II	I	<i>Holcus lanatus</i>
	Scherpe boterbloem	I		<i>Ranunculus acris</i>
	Veldzuring	I		<i>Rumex acetosa</i>
d	Gewoon reukgras	V	II	<i>Anthoxanthum odoratum</i>
	Fioringras	II		<i>Agrostis stolonifera</i>
o	Grote ratelaar	III		<i>Rhinanthus angustifolius</i>
	Smalle weegbree	IV		<i>Plantago lanceolata</i>
	Paardenbloem	II		<i>Taraxacum species</i>
	Waterkruiskruid	I		<i>Senecio aquaticus</i>
b	KLASSE DER HEISCHRAAL GRASLAND			<i>NARDETEA</i>
	Borstelgras	V*	V*	<i>Nardus stricta</i>
	Heide-klauwtjesmos		V*	<i>Hypnum jutlandicum</i>
	Tandjesgras	V*	IV	<i>Danthonia decumbens</i>
	Fijn schapegras	III	III	<i>Festuca ovina ssp. tenuifolia</i>
b	OVERIGE SOORTEN			
	Riet	V	V	<i>Phragmites australis</i>
	Groot laddermos		V	<i>Pseudoscleropodium purum</i>
	Geelgroene zegge	IV	I	<i>Carex oederi ssp. oedocarpa</i>
	Egelboterbloem	V	I	<i>Ranunculus flammula</i>
	Zwarte els	IV		<i>Alnus glutinosa</i>
	Poelruit	III	I	<i>Thalictrum flavum</i>
	Grote kattenstaart	III		<i>Lythrum salicaria</i>
	Kruipganzerik	III		<i>Potentilla anglica</i>
	Kruipwilg	III	I	<i>Salix repens</i>
	Geoorde + Grauwe wilg	II	I	<i>Salix aurita + cinerea</i>
	Sporkehout		II	<i>Rhamnus frangula</i>
	Moerasviooltje	II		<i>Viola palustris</i>
	Veenpluis	I*	I	<i>Eriophorum angustifolium</i>

leg van een hoogwaterbuffer rondom het reservaat waardoor de wegzijging afneemt en de invloed van basenrijke beoerzaming weer toe kan nemen, is hier echter niet mogelijk, vanwege direct

aangrenzende erven. Om het blauwgrasland te behouden kunnen daarom in de toekomst incidentele bemestingen met organisch materiaal nodig zijn

(eerst alleen in proefvlakken, bijvoorbeeld met hekkelmateriaal dat snel verteert en waar redelijk veel voedingsstoffen in zitten).

Literatuur

HOSPER U.G. 1981. Enige oecologische - en beheersaspecten van blauwgraslanden. Rijks Universiteit Groningen.
 KLOOT W.G. VAN DER 1939. De blauwgraslanden in Nederland (*Molinietum caeruleae*); hun verspreiding en de mogelijkheden tot behoud van de belangrijkste terreinen. Rapport in opdracht van de Contact Commissie in zake Natuurbescherming, Den Haag.
 MEIJDEN R. VAN DER, B. ODE, C.L.G. GROEN, J.P.M. WITTE & D. BAL 2000. Bedreigde en kwetsbare vaatplanten in Nederland. Basisrapport met voorstel voor Rode Lijst. Gorteria 26-4.
 ZUIDHOF, A. C., J.H.J. SCHAMINÉE & R. VAN 'T VEER 1996. Molinio-Arrhenatheretea in Schaminée, J.H.J., A.H.F. Stortelder & E.J. Weeda. De vegetatie van Nederland. Deel 3. Plantengemeenschappen van graslanden, zomen en droge heiden. Opulus press, Upsala en Leiden.

Henk Jager, p/a: It Fryske Gea, Van Harinxmaweg 17, 9246 ZN, Olterterp (tel. 0512-381448).